

2. Осницкий А. В. Проблемы психического здоровья и адаптации личности / А. В. Осницкий. – М. : Серебряный век, 2004. – 384 с.
3. Питлюк-Смеречинська О.Д. Особистісна динаміка та репрезентація в свідомості переживання реалізованості в процесі адаптації в умовах позбавлення волі / О.Д. Питлюк-Смеречинська // Проблеми заг. та пед. психол. : Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2004. – Т. 6. – Ч. 5. – С. 261–269.
4. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности / С. Т. Посохова. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. – 240 с.
5. Практическая психодиагностика. Методики и тесты // Ред. и сост. Райгородский Д. Я. – Самара : Бахрах-М, 2001. – С.408–418.
6. Психологические механизмы регуляции социального поведения / Отв. ред. М. И. Бобнева, Е. В. Шорохова. – М. : Наука, 1979. – 336 с.
7. Психологічна культура особистості в умовах глобалізації світу : монографія / [Баранова С. В., Бохонкова Ю. О., Вереїна Л. В., Завацька Н. Є. та ін.] ; за заг. ред. В. В. Третьяченко. – Луганськ : Світлиця, 2006. – 352 с.
8. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / [Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Косенко А. Ф., Кочергіна Т. І.] ; за заг. ред. М. С. Корольчука. – К. : Інкос, 2002. – 272 с.
9. Солодухова О. Г. Психологічні механізми адаптації та соціалізації особистості / О. Г. Солодухова, В. Л. Солодухов // Вісник Харківського держ. ун-ту. – Х. : ХДУ, 1999. – № 439. – Ч. 4, 5. – С. 342–346. – (Серія «Психологія, політологія: Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві»).
10. Франкл В. Доктор и душа / В. Франкл ; [пер. с англ. А. А. Бореев]. – СПб. : Ювента, 1997. – 286 с.

Завацька Н. Є. (Луганськ)

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ В ОСІБ З РІЗНИМ СТУПЕНЕМ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

В статті наведено дані дослідження соціальної підтримки в осіб з різним ступенем соціальної адаптації. Встановлено значуще зниження основних видів соціальної підтримки по всіх групах досліджуваних. При цьому загальний показник соціальної підтримки і показник соціальної інтеграції нижче в групі осіб з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації у порівнянні з іншими групами досліджуваних.

Ключові слова: особистість, соціальна підтримка, соціальна інтеграція, соціальна адаптація (дезадаптація).

В статье приведены данные исследования социальной поддержки у лиц с разным уровнем социальной адаптации. Установлено значительное снижение

основных видов социальной поддержки во всех группах исследуемых. При этом общий показатель социальной поддержки и показатель социальной интеграции ниже в группе с деструктивным уровнем социальной дезадаптации в сравнении с другими группами исследуемых.

Ключевые слова: личность, социальная поддержка, социальная интеграция, социальная адаптация (дезадаптация).

The article contains the outcomes of the research on social support among individuals with different level of social adaptation. Elicited was the meaningful decrease in the main types of social support across all groups of examinees. However, the general index of social support and the index of social integration shows lower in the group of individuals with destructive level of social dysadaptation, compared to other groups of examinees.

Key words: personality, social support, social integration, social adaptation (dysadaptation).

Узагальнення різних підходів до розкриття сутності адаптації та реадaptaції особистості до умов соціального середовища дозволяє зробити висновок про необхідність розуміння цього процесу з системних позицій. Зважаючи на системний підхід до процесу соціальної адаптації особистості, надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграє соціальна підтримка. За даними досліджень (Н.Г. Гаранян, Т.В. Довженко, М. Весегга, Е.Серафетинидес, G. Sommer, S. Tydecks, Т. Fydrich) критерії психологічної (емоційної) соціальної підтримки передбачають оцінку переживання позитивного відчуття близькості, довіри і спільності; критерії, пов'язані з інструментальною соціальною підтримкою, передбачають оцінку практичної, інформаційної або матеріальної (гроші, речі) допомоги; критерії, спрямовані на оцінку рівня соціальної інтеграції, визначаються входженням в певну мережу соціальної взаємодії, наявністю референтної групи, у межах якої відбувається співпадання цінностей і уявлень про життя, задоволенням соціальною підтримкою, пов'язаним з переживанням стабільності у відношеннях, та відчуттям впевненості і безпеки [7; 11; 13]. Дослідниками (А.Б. Холмогоровою, Е. Brähler, Т. Brugha, М.Greenblatt) виділяються такі компоненти соціальної підтримки: сприйманість підтримки (тобто когніції (переконання), що тебе підтримують); реальність підтримки і взаємність підтримки; можливість звернутися до тих, хто підтримає і допоможе, тобто мережа підтримки; джерела підтримки (носії ролей (партнери, родичі та ін.) [5; 8; 9; 10]. На нашу думку, включення цієї складової в адаптаційний потенціал особистості обумовлює позитивну дію соціальних відносин і підтримки.

За даними досліджень (С.В. Волікової, Н.Г. Гаранян, А.Б. Холмогорової, Т.Ю. Юдєєвої), дефіцит близьких підтримуючих міжособистісних відносин, формальні, поверхові контакти тісно пов'язані з ризиком виникнення різноманітних емоційних порушень та соціальної дезадаптації. Дослідники виділяють такі важливі аспекти соціальної підтримки, як доступність, яка пов'язана з загальним відчуттям людини, що у випадку несподіваних чи критичних подій, є кому розділити з нею ці труднощі; загальне задоволення людиною тією соціальною підтримкою, яку вона отримує, реціпрокність або взаємність соціальної підтримки, її частота та регулярність. Зміст соціальної підтримки складають психологічна підтримка (емоційна, когнітивна, орієнтована на самооцінку та ін.) і інструментальна підтримка (поради, інформація, робота, гроші і т. п.) [6; 7].

Відповідний рівень соціальної підтримки можливий за наявності таких передумов: по-перше, збереження локальної неформальної мережі комунікації – позитивних взаємозв'язків з безпосереднім оточенням; по-друге, нормальне функціонування організаційної структури, що формує певний професійний адаптаційний потенціал, необхідний в різних негативних ситуаціях, а також сформованість в суспільній свідомості адекватних уявлень про можливості і умови отримання допомоги. В нинішньому українському соціумі з названих передумов можна гіпотетично припустити існування тільки першої – повсюдна наявність в мікросоціальному середовищі неформальної комунікаційної мережі. Інша передумова – нормальне функціонування відповідної організаційно-професійної структури – потребує розробки та психологічного обґрунтування.

Як відомо, система установок і переконань засвоєна під впливом сімейного досвіду, здебільшого визначає відносини з іншими людьми. Ця теза розвивалася в багатьох концепціях: в теорії прихильності Д. Боулбі, інтерперсональній психотерапії Г. Клермана, когнітивній психотерапії А. Бека, теорії відносин В. М. М'ясищева і одержала своє підтвердження в емпіричних дослідженнях [1; 2; 4; 12 та ін.].

На підставі аналізу цих досліджень і власного досвіду роботи з соціально дезадаптованими досліджуваними висунута гіпотеза про звуження їх інтерперсональних зв'язків і низький рівень соціальної підтримки. Результати дослідження особливостей мотиваційно-ціннісної, емоційно-вольової та індивідуально-типологічної сфери соціально дезадаптованих досліджуваних, також можуть служити обґрунтуванням цієї гіпотези: високий рівень агресивності, ворожості перешкоджають встановленню близьких довірчих контактів з оточуючими. Завищені вимоги до інших людей, з критичною позицією

по відношенню до них, заважають бачити і цінувати хороше, висувачи на перше місце недоліки і промахи. Крім того, порушені емоційні комунікації в сім'ї, індукція недовіри до людей, труднощі емоційного самовираження також сприяють утрудненню в інтерперсональних контактах [3].

Об'єкт дослідження – соціальна підтримка особистості.

Предмет дослідження – особливості соціальної підтримки у осіб з різним ступенем соціальної адаптації.

Мета дослідження – експериментально дослідити особливості різних видів соціальної підтримки у дезадаптованих осіб.

Основні завдання дослідження полягають у визначенні особливостей емоційної та інструментальної підтримки, рівня соціальної інтеграції, а також виявленні наявних джерел підтримки, об'єму і характеру соціальних контактів у досліджуваних з різним ступенем соціальної адаптації.

Методи дослідження: а) для визначення особливостей емоційної та інструментальної підтримки, соціальної інтеграції: опитувальник соціальної підтримки F-SOZU-22 (G. Sommer і T. Fydrich) в адаптації А.Б. Холмогорової та співавторів; б) для виявлення наявних джерел підтримки, об'єму і характеру соціальних контактів, а також верифікації даних опитувальника соціальної підтримки відносно рівня емоційної та інструментальної підтримки використовувався: «Інтегративний опитувальник соціальної мережі», розроблений Т.В. Довженко [5; 6; 8; 9].

Контингент обстежуваних складався з клієнтів Центру психічного здоров'я та клієнтів Центру зайнятості м. Луганська. Вибірку досліджуваних Центру психічного здоров'я склали особи, які повернулися з місць позбавлення волі у кількості 118 (22,6%) осіб; учасники бойових дій у кількості 108 (20,6%) чоловіків; особи, які позбулися адикції від психотропних речовин та, на даний час, знаходяться у стадії ремісії – у кількості 132 (25,4%) досліджуваних (90 (17,3%) чоловіків з алкогольною залежністю і 42 (8,1%) чоловіків з наркотичною залежністю у стадії ремісії). Вибірку досліджуваних міського Центру зайнятості склали військовослужбовців, звільнені у запас або відставку у кількості 164 (31,4%) осіб. Кількість досліджуваних на цьому етапі становила 522 обстежуваних чоловічої статі зрілого віку (від 40 до 51 року).

Нижче наведено дані дослідження рівня соціальної підтримки у соціально адаптованих досліджуваних та осіб з частковою соціальною адаптацією (опитувальник F-SOZU-22).

Таблиця 1

Параметри соціальної підтримки у соціально адаптованих досліджуваних та осіб з частковою соціальною адаптацією

Показники	Часткова соціальна адаптація		Соціально адаптовані		Рівень значущості, р
	М	SD	М	SD	
Емоційна підтримка	33,0	8,6	36,3	11,6	0,001**
Інструментальна підтримка	15,4	3,9	15,7	5,0	0,323
Соціальна інтеграція	25,5	4,7	26,9	8,2	0,000***
Задоволеність соціальною підтримкою	6,7	1,7	6,7	2,6	0,211
Загальний показник	80,6	15,6	84,9	25,7	0,000***

М – середнє значення; SD – стандартне відхилення

** при $p < 0,010$; ***при $p < 0,001$ (критерій Манна-Уїтні)

Дані самозвіту про соціальну підтримку говорять про істотне зниження її загального рівня у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією. Вони одержують значущо менше емоційної підтримки в порівнянні із соціально адаптованими, тобто наявним є дефіцит позитивного відчуття близькості, довір'я і спільності. У них також знижена підтримка у формі соціальної інтеграції – включеності в певну мережу соціальних взаємодій, в рамках яких відзначається збіг цінностей і уявлень про життя, а також спільність інтересів і захоплень.

Дані таблиці 1 свідчать про те, що групи, які вивчаються, практично не розрізняються по показнику «інструментальна підтримка» і «задоволеність соціальною підтримкою». При цьому у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією порушені глибокі і довірчі зв'язки з іншими людьми, які характеризують високий рівень емоційної підтримки: показники «емоційної підтримки» і «соціальної інтеграції» (відчуття спільності з іншими людьми) істотно нижче у частково адаптованих, порівняно з соціально адаптованими. Високий показник інструментальної підтримки можна пояснити характером проблем, в якому переважають соматичні симптоми у колишніх учасників бойових дій і досліджуваних, які знаходяться у стадії ремісії від алкогольної

залежності, що вимушує оточуючих надавати допомогу і, таким чином, полегшує її отримання. Можна припустити, що високий рівень інструментальної підтримки служить непрямим підкріпленням соматичної картини хвороби через її умовну вигідність. Цікаво, що досліджувані мало усвідомлюють дефіцит емоційної підтримки як проблему – їх показник задоволеності соціальною підтримкою не відрізняється від такого у соціально адаптованих досліджуваних. Це може служити непрямим підтвердженням особливого складу когнітивно-афективної сфери, що одержала назву «операторного мислення» (Nemiah, Sifneos). Операторне мислення виражається в переважній фіксації на зовнішніх, матеріальних аспектах життя, до яких і відноситься інструментальна підтримка. Внутрішнє ж емоційне життя при такому складі мислення не береться до уваги і ігнорується, тому дефіцит емоційної підтримки може не усвідомлюватися. Дані дослідження параметрів соціальної підтримки у осіб з частковою соціальною адаптацією та з тотальним ступенем соціальної дезадаптації (опитувальник F-SOZU-22) наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Параметри соціальної підтримки у осіб з частковою соціальною адаптацією та з тотальним ступенем соціальної дезадаптації

Показники	Часткова соціальна адаптація		Тотальний ступінь соціальної дезадаптації		Рівень значущості, р
	М	SD	М	SD	
Емоційна підтримка	33	8,6	30,3	9,0	0,528
Інструментальна підтримка	15,4	3,9	16,2	4,4	0,380
Соціальна інтеграція	25,5	4,7	25,0	7,4	0,280*
Задоволеність соціальною підтримкою	6,7	1,7	6,5	2,3	0,251*
Загальний показник соціальної підтримки	80,6	15,6	76,2	22,5	0,692

М – середнє значення; SD – стандартне відхилення

*при $p < 0,05$ (критерій Манна-Уїтні)

Дані дослідження параметрів соціальної підтримки у осіб з частковою соціальною адаптацією та з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації (опитувальник F-SOZU-22) наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Параметри соціальної підтримки у осіб з частковою соціальною адаптацією та з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації

Показники	Часткова соціальна адаптація		Деструктивний ступінь соціальної дезадаптації		Рівень значущості, р
	М	SD	М	SD	
Емоційна підтримка	33	8,6	29,6	9,8	0,039*
Інструментальна підтримка	15,4	3,9	14,6	3,8	0,0781
Соціальна інтеграція	25,5	4,7	22,9	6,0	0,011*
Задоволеність соціальною підтримкою	6,7	1,7	4,4	2,2	0,000***
Загальний показник соціальної підтримки	80,6	15,6	71,1	18,6	0,020*

М – середнє значення; SD – стандартне відхилення
*при $p < 0,05$; ***при $p < 0,001$ (критерій Манна-Уїтні)

Як видно з таблиць 2 та 3 результати вимірювання соціальної підтримки у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації свідчать про значущі відмінності по всіх параметрах соціальної підтримки в порівнянні із соціально адаптованими досліджуваними. У них знижений рівень емоційної і інструментальної підтримки, вони вважають себе менш інтегрованим в суспільство, ніж соціально адаптовані. Рівень задоволеності соціальною підтримкою свідчить про те, що вони не страждають від її дефіциту. При порівнянні результатів обстеження цих груп між собою були виявлені значущі статистичні відмінності – у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значущо нижче загальний показник соціальної підтримки, а також показник задоволеності соціальною підтримкою. Оскільки в сімейній системі цих досліджуваних ми знайшли більше дисфункцій логічно припустити, що

їх відносини з людьми порушені більше, ніж у досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації. Результати дослідження рівня соціальної підтримки у досліджуваних обох груп підтверджують це припущення.

Показники опитувальника сприйманої соціальної підтримки верифікувалися і доповнювалися даними інтегративного опитувальника соціальної мережі, який дає більш достовірну інформацію щодо об'єму реально одержуваної соціальної підтримки, оскільки спрямований на виявлення числа конкретних людей в мережі і характеру взаємостосунків з ними. Характеристика соціальної мережі досліджуваних з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованих досліджуваних (інтегративний опитувальник «Соціальна мережа») наведена в таблиці 4.

Таблиця 4

Характеристика соціальної мережі соціально адаптованих досліджуваних та осіб з частковою соціальною адаптацією

Показники	Часткова соціальна адаптація		Соціально адаптовані		Рівень значущості, р
	М	SD	М	SD	
Розмір мережі	4,8	1,8	6,5	2,6	0,009**
Ядро мережі	1,8	1,0	2,5	1,4	0,05
Кількість родичів (%)	62,1	30,3	54,9	25,5	0,355
Рівень емоційної підтримки	2,0	1,3	2,7	1,4	0,096
Рівень інструментальної підтримки	2,8	1,1	3,5	1,9	0,125
Дисперсія мережі (%): а) в одному місті	93,3	18,3	93,5	13,3	0,500
б) в одному домі (сусіди)	9,5	14,5	10,4	15,9	0,851
в) в одній квартирі	37,1	25,9	32,0	13,7	0,598
г) робота	8,3	18,4	25,0	16,3	0,489
Соціальна інтеграція вільний час (%)	43,3	32,0	41,0	28,9	0,973

Продовж. табл. 4

Соціальна інтеграція цінності (%)	35,0	27,3	38,9	38,9	0,779
Середня частота контактів:	1,0	1,8	1,7	1,9	0,100*
а) з родичами					
б) не з родичами	1,5	1,8	1,7	2,0	0,407
Індекс довіри у спілкуванні	3,6	0,8	3,9	0,2	0,176*
Частота інструментальної підтримки	3,0	0,8	3,0	0,7	0,807
Частота емоційної підтримки	2,9	0,8	3,1	0,6	0,270*
Симетричність контактів:					
а) інструментальних	2,9	0,8	3,0	0,6	0,486
б) емоційних	3,0	0,8	3,0	1,6	0,900

М – середнє значення; SD – стандартне відхилення
*при $p < 0,05$; ** при $p < 0,010$ (критерій Манна-Уїтні)

Як видно з таблиці 4, існують значущі відмінності досліджуваними з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними за розміром соціальної мережі. Крім того, є тенденція до обмеження числа людей, з якими частково адаптовані знаходяться в близьких відносинах, що виражене в такому показнику як ядро соціальної мережі.

Не виявлено відмінностей в показниках середньої частоти інструментальної і емоційної підтримки у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними, які тестуються питанням: "Як часто близька вам людина надає відповідну допомогу?" Відповіді: "ніколи", "іноді", "часто" "дуже часто" розподілені приблизно однаково у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними. Проте, рівень емоційної підтримки, який вимірюється числом людей, що надають її, у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією нижче на рівні тенденції, тобто в соціальній мережі цих досліджуваних менше людей, з якими вони діляться своїми переживаннями з метою

обговорити, відчуті розуміння і тепло. В той же час середнє число людей, що є джерелом інструментальної підтримки, в групі осіб з частковою соціальною адаптацією значущо не відрізняється від групи норми.

При спілкуванні з людьми зі своєї соціальної мережі досліджувані з частковою соціальною адаптацією відрізняються по середній частоті контактів з родичами від соціально адаптованих досліджуваних на рівні тенденції до статистичної значущості, тобто вони рідше вступають в контакт з своїми родичами, ніж соціально адаптовані. Середнє число контактів з іншими людьми (не родичами) у них не відрізняється від норми. Абсолютне число контактів у них також менше через звужену соціальну мережу.

Результати дослідження рівня соціальної підтримки у досліджуваних з тотальним і деструктивним ступенем соціальної дезадаптації (опитувальник F-SOZU-22) представлені в нижченаведеній таблиці 5.

Таблиця 5

Параметри соціальної підтримки у соціально адаптованих досліджуваних та осіб з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації

Показники	Деструктивний ступінь дезадаптації		Тотальний ступінь дезадаптації		Соціально адаптовані	
	М	SD	М	SD	М	SD
Емоційна підтримка	29,6*	9,8	30,3*	9,0	36,3**	11,6
Інструментальна підтримка	14,6*	3,8	16,2*	4,4	15,7*	5,0
Соціальна інтеграція	22,9*	6,0	25,0*	7,4	26,9**	8,2
Задоволеність соціальною підтримкою	4,4**	2,2	6,5*	2,3	6,7*	2,6
Загальний показник соціальної підтримки	71,5*	18,6	76,2*	22,5	84,9**	25,7

М – середнє значення, SD – стандартне відхилення
*при $p < 0,05$; ** при $p < 0,010$ (критерій Манна-Уїтні)

Інтегративний опитувальник соціальної мережі дозволив не просто оцінити сприйманий рівень підтримки на підставі самозвітів досліджуваних, але виявити конкретних осіб, з якими вони зв'язані і від яких можуть одержувати емоційну і інструментальну підтримку, тобто дещо більш об'єктивно представити одержуваний ними об'єм підтримки від найближчого оточення. В цьому опитувальнику їм пропонується назвати і перерахувати імена конкретних людей, з якими вони зв'язані, і розказати, в яких відносинах з цими людьми вони знаходяться (наскільки ці відносини довірчі, як висока частота контактів і т.ін.). На підставі питань виділяється «ядро мережі» - люди, що представляють основне джерело різних видів підтримки.

Характеристика соціальної мережі досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації і соціально адаптованих досліджуваних (інтегративний опитувальник «Соціальна мережа») наведена в таблиці 6.

Таблиця 6

Характеристика соціальної мережі соціально адаптованих досліджуваних та осіб з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації

Показники	Деструктивний ступінь соціальної дезадаптації		Тотальний ступінь соціальної дезадаптації		Соціально адаптовані	
	M	SD	M	SD	M	SD
Розмір мережі	5,2	2,2*	4,9	1,8*	6,5	2,6
Ядро мережі	2,0	1,2*	1,7	1,1*	2,5	1,4
Кількість родичів (%)	56,7	30,9	58,2	21,8	54,9	25,5
Рівень емоційної підтримки	2,4	1,4	2,2	1,2	2,7	1,4
Рівень інструментальної підтримки	2,8	1,3	2,6	0,9*	3,5	1,9
Дисперсія мережі (%): а) в одному місті	95,1	12,0	95,1	11,8	93,5	13,3
б) в одному домі (сусіди)	8,8	15,8	7,2	12,1	10,4	15,9

Продовж. табл. 6

в) в одній квартирі	29,6	25,9	42,5	24,9	32,0	13,7
г) робота	20,1	15,2	12,9	14,0	25,0	16,3
Соціальна інтеграція Вільний час (%)	33,8	27,5	29,8	23,0	41,0	28,9
Соціальна інтеграція цінності (%)	46,2	33,8	46,8	33,5	38,9	33,4
Середня частота контактів: а) з родичами	1,2	1,9	0,9	1,6*	1,7	1,9
б) не з родичами	1,8	2,0	1,4	1,8	1,7	2,0
Індекс довіри у спілкуванні	3,6	0,8*	3,4	1,2	3,9	0,2
Частота інструментальної підтримки	2,8	1,1	2,9	1,2	3,0	0,7
Частота емоційної підтримки	2,8	0,8	2,9	1,3	3,1	0,6
Симетричність контактів: а) інструментальних	2,7	0,8*	2,7	1,2	3,0	0,6
б) емоційних	2,7	0,8*	2,5	1,3	3,0	1,6

M – середнє значення; SD – стандартне відхилення

*при $p < 0,05$ (критерій Манна-Уїтні)

З таблиці 6 видно значущі відмінності за розміром соціальної мережі і числом людей, що входять в ядро мережі у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації. Такі досліджувані одержують менше інструментальної підтримки, яка в опитувальнику соціальної мережі вимірюється числом людей, від яких досліджувані одержують інструментальну підтримку. Суттєво знижена частота їх

контактів з родичами в порівнянні із соціально адаптованими досліджуваними.

У досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації знижені на рівні тенденції розмір і ядро соціальної мережі. У них є також тенденція до обмеження довірчих зв'язків з іншими людьми. Їм складніше, ніж соціально адаптованим надавати іншим людям емоційну і інструментальну підтримку, що видно з показника симетричності контактів.

Дані опитувальника соціальної мережі в цілому узгоджуються з даними опитувальника соціальної підтримки.

Всі показники шкал опитувальника соціальної підтримки відрізняються у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації від показників соціально адаптованих досліджуваних на високому рівні значущості. Наявний дефіцит соціальних контактів, інструментальної та емоційної підтримки, довірчих зв'язків з іншими людьми, їм не вистачає відчуття приналежності до якої-небудь референтної групи. У досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значуще нижче значення загального показника сприйманої соціальної підтримки, а також показника соціальної інтеграції.

Аналіз результатів вивчення соціальної підтримки у соціально дезадаптованих досліджуваних свідчить про значущі відмінності по всіх параметрах соціальної підтримки в порівнянні з групою соціально адаптованих осіб. У них знижений рівень емоційної та інструментальної підтримки, ступінь соціальної інтеграції в суспільство, ніж соціально адаптовані ($\varphi=2,23$; $p\leq 0,01$). Так, у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значуще нижче загальний показник соціальної підтримки ($71,5\pm 4,2$ бала), а також показник ($4,4\pm 2,2$ бала) задоволеності соціальною підтримкою ($p<0,05$). Виявлені значущі відмінності за розміром соціальної мережі і кількістю осіб, що входять в ядро мережі у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації ($p\leq 0,01$). Значуще нижче частота їх контактів з родичами в порівнянні з соціально адаптованими і частково адаптованими досліджуваними ($\varphi=2,69$; $p\leq 0,001$). Крім того, у соціально дезадаптованих досліджуваних є тенденція до обмеження довірчих зв'язків з іншими людьми. Їм складніше, ніж соціально адаптованим надавати оточуючим емоційну та інструментальну підтримку, про що свідчить аналіз симетричності контактів ($p\leq 0,01$). Дані інтегративного опитувальника соціальної мережі корелюють з даними опитувальника соціальної підтримки ($r=0,81$; $p\leq 0,05$).

Аналіз розподілу досліджуваних за показниками наявності соціальної підтримки та ступенем соціальної адаптації наведено в таблиці 7.

Таблиця 7

Частота розподілу досліджуваних за показниками наявності соціальної підтримки та ступенем соціальної адаптації

Ступінь соціальної адаптації	Показники соціальної підтримки					
	Емоційна підтримка		Інструментальна підтримка		Соціальна інтеграція	
	N	%	N	%	N	%
Соціально адаптовані (N=155)	124	23,8	147	28,2	147	28,2
Часткова адаптація (N=125)	73	13,9	86	16,5	86	16,5
Тотальний ступінь дезадаптації (N=178)	56	10,7	62	11,9	12	2,3
Деструктивний ступінь дезадаптації (N=64)	2	0,4	9	1,7	3	0,6
Всього	255	48,9	304	58,2	248	47,5

Отже, дослідження інтерперсональних складових адаптаційного потенціалу соціально адаптованих та соціально дезадаптованих досліджуваних за допомогою опитувальника соціальної мережі виявило значуще зниження всіх видів сприйманої соціальної підтримки, причому загальний показник соціальної підтримки і показник соціальної інтеграції в групі осіб з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації з іншими групами досліджуваних. За даними опитувальника соціальної мережі в обох групах (з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації) має місце звуження соціальних зв'язків - значуще менше число людей в соціальній мережі і її ядрі (основному джерелі емоційної підтримки) в порівнянні із соціально адаптованими. У досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації за допомогою опитувальника соціальної мережі виявлені також значущі відмінності від соціально адаптованих

досліджуваних по числу людей, що надають інструментальну підтримку і частота контактів з родичами. У осіб з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації знижено число довірчих зв'язків і симетричність у взаємостосунках з іншими в плані надання інструментальної і емоційної підтримки. Вони її і не одержують, і не надають.

Вивчення рівня соціальної підтримки та особливостей міжособистісної взаємодії показало, що соціальна дезадаптація осіб зрілого віку завжди супроводжується проблемами мікросоціальної взаємодії в сімейній сфері і, як правило, в професійному колективі. Виявилися такі особливості міжособистісної взаємодії як низький рівень емпатії, недостатність навичок спілкування, комунікативна пасивність. Має місце звуження соціальних зв'язків – значуще менше число людей в соціальній мережі та її ядрі (основному джерелі емоційної підтримки) в порівнянні із соціально адаптованими особами. Виявлені значущі відмінності по кількості осіб, що надають інструментальну підтримку і частота контактів з родичами. Знижено число довірчих зв'язків і симетричність у взаємостосунках з іншими в плані надання інструментальної та емоційної підтримки.

ЛІТЕРАТУРА

11. Бек А. Когнитивная терапия депрессий / А. Бек, А. Раш, Г. Эмери. – СПб. : Питер, 2003. – 304 с.
12. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Дж. Боулби. – М. : Академический проект, 2004. – 232 с.
13. Завацька Н. Є. Дослідження адаптаційного потенціалу особистості / Н. Є. Завацька // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – № 599. – С. 98–101. – (Серія : Психологія).
14. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев. – М. ; Воронеж : НПО МОДЭК, 1995. – 356 с.
15. Петрова Г. А. Методики исследования социальных сетей и социальной поддержки : учеб.-метод. пособ. / Г. А. Петрова, А.Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян. – М. : Смысл : МГППУ, 2007. – 60 с.
16. Холмогорова А.Б., Гаранян Н.Г., Довженко Т.В., Воликова С.В., Петрова Г.А., Юдеева Т.Ю. Концепции соматизации: история и современное состояние // Социальная и клиническая психиатрия. - 2000. - № 4. - С. 81-97.
17. Холмогорова А. Б. Социальная поддержка как предмет научного изучения и ее нарушения у больных с расстройствами аффективного спектра / А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян, Г. А. Петрова // Социальная и клиническая психиатрия. – 2003. – № 2. – С. 15–23.

18. Brugha T. Social support and psychiatric disorders: overview of evidence / T. Brugha // Social support and psychiatric disorders. – Cambridge : University Press, 1995. – P. 62–78.
19. Brugha T. Social support / T. Brugha // Current Opinion in Psychiatry. – 1988. – Vol. 1. – P. 206–211.
20. Fydrich T. Fragebogen zur Sozialen Unterstützung (F-SozU): Normierung an einer repräsentativen Stichprobe / T. Fydrich, M. Geyer, A. Hessel, G. Sommer, E. Brähler // Diagnostica. – 1999. – V. 45. – 1999. – P. 212–216.
21. Greenblatt M. Social networks and mental health: an overview / M. Greenblatt, R. M. Becerra, E. A. Serafetinides // American Journal of Psychiatry. – 1982. – V. 139. – P. 77–84.
22. Klerman G. L. Interpersonal psychotherapy of depression / G.L. Klerman, M. M. Weissman, B.J. Rounsaville, E.S. Chevron. – Northvale-New Jersey-London : Lason Aronson inc. – 1997. – 253 p.
23. Sommer G. Soziale Unterstuetzung. Diagnostik, Kozepte, F- SOZU / G. Sommer, T. Fydrich // Dt. Ges. fuer Verhaltenstherapy : Materialie № 22. – Tuebingen, 1989. – 60 s.

Іванцова Н. Б. (Миколаїв)

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

В статті висвітлені основні стадії професійного розвитку особистості, його періодизація. Розглянуті причини виникнення криз професійного розвитку, визначені основні ознаки професійних криз, виокремлено два типи криз професійного розвитку: нормативні і ненормативні.

Ключові слова: особистість, професійний розвиток, криза, самоактуалізація.

В статті освещены основные стадии профессионального развития личности, его периодизация. Рассмотрены причины возникновения кризисов профессионального развития, определены основные признаки профессиональных кризисов, выделено два типа кризисов профессионального развития: нормативные и ненормативные.

Ключевые слова: личность, профессиональное развитие, кризис, самоактуализация.

The article explores the main stages of personal professional development and its periodization. Reasons for emergence of the professional development crises are researched; main features of professional crises are determined; two types of the professional development crises are defined: normative and non-normative.

Keywords: personality, professional development, crisis, self-actualization.